

Smiljana Gartner

Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru

Spoštovanje individuuma in preseganje individualizma s feministično etiko in s filozofijo za otroke

V sodobnem liberalizmu zahodnega sveta sta individuum in individualizem osrednja koncepta. V duhu Aristotelove teorije vrlin sta pretiravanje oziroma pomanjkanje hibi, kar bi pomenilo, da je pretiran individualizem nezaželen pojav v skupnosti, saj lahko ima ob dovolj številčnih primerkih rušilno moč. V prvem delu članka tako premišljujemo o pojmih skupina in skupnost v povezavi s filozofskim problemom del – celota, v drugem delu si zastavimo vprašanje, ali obstaja pot, kako ohraniti spoštovanje individuuma in se hkrati izogniti pretiranemu individualizmu ter tako ohraniti skupnost. Rešitev smo našli v preseku filozofije za otroke in feministične etike.

Ključne besede: individualizem, raziskovanje s sodelovanjem, skupnost, skrb, feministična filozofija

Uvod

V Amsterdamu so decembra po štirinajstih letih odstranili umetniško instalacijo (ogromen napis *I Amsterdam*, ki je bil priljubljena turistična točka) pred Rijksmuseumom v središču mesta. Razlog za umaknitev je bila pritožba politične stranke, da zapis (prevedeno 'Jaz sem Amsterdam') izraža pretiran individualizem in zavrača duh skupnosti. Razpravo o tem, ali je pritožba in umik instalacije upravičena ali ne, bomo pustili ob strani. Tisto, kar je filozofsko zanimivo, je upravičitev sama. Glede na to, da je individuum osrednji koncept zahodnega sveta, in da je individualizem del tega, kaj naj bi torej "pretiran individualizem, ki je v nasprotju z duhom skupnosti" pomenil. V nadaljevanju se bomo tako najprej lotili premišljevanja o pojmih skupina in skupnost v povezavi s filozofskim problemom del – celota, v drugem delu pa si bomo zastavili vprašanje, ali obstaja pot, kako ohraniti spoštovanje individuuma in se hkrati izogniti pretiranemu individualizmu. Rešitev

bomo iskali v preseku filozofije za otroke in feministične etike, tako da bomo postavili ključna stališča, ki si jih delita feministična etika in ekofeminizem, s poudarkom na pojmom 'skrb', nato bomo taisti pojem iskali pri filozofiji za otroke. V primeru da imamo isti ali v bistvenih značilnostih podoben smoter, bo to predlagana rešitev za izpostavljeni problem.

1. Skupina in skupnost

Etimološki slovar nas tako pri skupini kot pri skupnosti napoti na besedo 'skupaj', kjer je navedeno: skupen, skupnost, skupina, skupščina, skupek. Izhodiščni pomen je "v kupu, ne posamezno". (Snoj, 2015) Izhajajoč iz omenjenega lahko izpeljemo, da etimološke razlike med pojmom ni, saj je izhodišče v tem, da imamo v enem kozarcu trideset zrn in ne v enem ali tridesetih kozarcih (po) eno zrno. V Slovarju slovenskega knjižnega jezika je razlika že opazna. Skupina je namreč opredeljena kot več ljudi, ki jih kaj (značilnost, interes) v določenem času povezuje.¹ Pri skupnosti se opis sicer ponovi, vendar pa so dodane oziroma poudarjene besede: tvorjenje celote, sodelovanje in enakovrednost.² Z že omenjeno prispodobo bi dejali, da lahko imamo skupino tridesetih zrn, ne moremo pa imeti skupnosti tridesetih zrn. Pri skupnosti se namreč pojavljajo vrednostni oz. vrednotni pojmi, pri skupini pa ne (vsaj ne primarno). Ali je ključna razlika med skupino in skupnostjo tvorjenje celote pri slednji? Ali predstavlja ta 'celota' dodatno vrednost? Razmerje med delom in celoto oziroma filozofsko vprašanje, ali je vrednost celote identična seštevku vrednosti njenih delov ali je identična seštevkom prispevajočih delov, nam lahko morda pomaga odgovoriti na zastavljeni vprašanji.

Dejali smo, da sta tako skupina kot skupnost skupek posameznikov. Je torej vrednost celote seštevke vrednosti njenih delov? Vzemimo naslednji primer: sestav, na primer ogrlica, sestavljena iz 27 biserov, katere posamezni del ima neko lastno vrednost (ovrednotimo ga na primer s 4 enotami), ne bo nujno vredna 108 enot. Ogrlica namreč ni zgolj "vrečka biserov", ki je vredna sto osem enot, temveč je sestav oziroma celota, ki s svojo celostnostjo oziroma z dodatno lastnostjo 'biti celota' poseduje dodatno oziroma lastno vrednost. Torej, ne glede na to, ali govorimo o nujni relaciji med delom in celoto ali vzročni relaciji, vrednost celote ni nikoli v pravilnem sorazmerju z vsoto vrednosti njenih delov. Celota namreč, s tem ko postane celota, pridobi dodatno lastnost 'celostnost'. Pri tem je potrebno

¹ Skupina: 1. več ljudi, stvari, ki so v določenem času skupaj; 2. Več ljudi, ki jih kaj povezuje; 3. Kar ima v okviru kake razporeditve, razdelitve enake, podobne značilnosti. (SSKJ, 2014)

² Skupnost: 1. kar je sestavljeno iz več ljudi, ki jih družijo, povezujejo skupne lastnosti, potrebe, cilji, in tvori celoto; kar je sestavljeno iz več medsebojno povezanih enakovrednih enot, ki tvorijo celoto; 2. skupina ljudi, organizirana za zadovoljevanje določenih splošnih družbenih potreb; 3. organizirana skupina med seboj sodelujočih ustanov, delovnih organizacij, ki opravljajo podobne, sorodne dejavnosti in 4. lastnost skupnega. (SSKJ, 2014)

opozoriti, da dodatna lastnost še ne pomeni nujno večje vrednosti, saj če sprejmemo partikularistovo shemo omogočajočih oziroma onemogočajočih pogojev, potem bi lahko govorili tudi o tem, da ima določena skupnost manjšo vrednost kot je skupek vrednosti njenih članov. V zgoraj omenjenem primeru z biseri je skupek vrednosti biserov 108 enot. Sedaj, ob omogočajočem pogoju 'biti ogrlica', se vrednost sestava poveča na $(108 + x)$ enot, v primeru pa, da je sestav 'desnosučna svastika', se vrednost sestava zmanjša na $(108 - x)$ enot.³ Tako je vrednost elementov sestava, njihovi intrinzičnosti navkljub, variabilna, kar pa je v nasprotju z Moorovo trditvijo. Odgovor na zgoraj zastavljeno vprašanje se torej glasi: vrednost celote ni nujno seštevek vrednosti njenih delov, temveč je seštevek vrednosti prispevajočih delov. Pri analogiji z ljudmi in na začetku predstavljeni grobi opredelitvi 'skupine' in 'skupnosti', bi lahko sklenili, da je skupina vrečka ogrlic, kjer je vrednost skupine enaka seštevku vrednosti njenih delov, pri skupnosti pa ne pomeni, da skupnost ni seštevek posameznikov, pomeni zgolj to, da skupnost nima iste vrednosti, kot je seštevek vrednosti njenih delov. Tvorjenje celote je namreč ključna značilnost opredelitve in kot takšna dodatna lastnost.⁴

Sobivanje oz. samo življenje v skupnosti ni dovolj, pomembna so, tako Aristotel, lepa dejanja, vrline, kot so pravičnost in druge politične vrline in zaradi le-teh politična skupnost obstaja. (Aristotel, Polit., 1281a5). Samo življenje v skupnosti bi namreč pomenilo, da govorimo o skupini, o vrečki biserov, če želimo ogrlico, če želimo imeti skupnost, če želimo dobro, delujočo skupnost, moramo imeti in ustvarjati še nekaj drugega. V Sartrovih Izbranih filozofskih spisih (oziroma v *Eksistencializem je zvrst humanizma*) preberemo "...vsakdo izmed nas [se] izbira, toda reči hočemo tudi to, da s svojo izbiro izbira tudi vse druge ljudi. (Sartre, 1968, 189) Izbira samega sebe, podoba, ki smo si jo izbrali zase, je podoba, ki smo si jo izbrali za človeštvo, za skupino. Če torej želita preživeti tako posameznik kot skupina, to ne more pomeniti kateregakoli izbora, temveč je potreben izbor, ki vodi v dobro, v družbeno kohezijo, v skupnost, v Življenje.

³ Glede na to, da govorimo o ogrlici in izdelku v obliki svastike, bi lahko primer premaknili na področje estetike, saj bi lahko ogrlici pridodali lastnost, a ne zgolj zaradi samega dejstva, da je ogrlica, temveč zaradi tega, ker je 'lepa, elegantna itn.'. S tem pa bi se izpostavili vprašanju o razmerju med etičnimi in estetskimi elementi nekega dela oz. vprašanju, ali lahko etiški manko vpliva na zmanjšanje estetske vrednosti. Glede na to, da predstavljamo svastiko kot nekaj, kar pomeni minus x , se naše dojemanje dileme nagiba k trditvi, da etiški manko predstavlja estetski manko, a ker je to predmet zelo obsežne razprave, bo ostalo zgolj pri omembi dileme. Več o eticizmu tudi v tej številki Analize: članek Neje Kaiser, Tone Kralj v treh možnih svetovih.

⁴ To pa še nujno ne pomeni, če se selimo na polje teorij vrednosti, da mora del imeti (intrinzično) vrednost. Dejstvo, da ima nek del (intrinzično) vrednost 0, še namreč ne pomeni, da je vseeno, ali je prisoten ali ne, saj lahko predstavlja nujen pogoj za obstoj celote. Torej lahko deli prispevajo celoti več ali manj vrednosti, kot je imajo oziroma so v nekaterih okoliščinah veliko bolj zaželeni kot v drugih.

2. Od skupine do skupnosti z etiko skrbi

Do sedaj smo ugotovili, da se pri skupnosti pojavljajo vrednostni oz. vrednotni pojmi, pri skupini pa ne oz. vsaj ne primarno. Torej, (i) kaj je tisto, kar spremeni skupino v skupnost in (ii) kako to ustvariti. Odgovor na prvo vprašanje smo že imenovali, in sicer (intrinzično) enakovredne enote in pa tvorjenje celote. Sedaj se bomo lotili drugega problema, in sicer poskušali bomo poiskati pot k uresničitvi ustvarjanja skupnosti, kohezije.

Nevarnost, občutek ogroženosti, nelagodnosti, neznanost, nova področja in situacije povzročijo pri vsakem živem bitju, tako pri rastlinah (presaditev, ogrožanje življenjskega prostora zaradi druge agresivne vrste, košenje) kot pri živalih in ljudjih stres, reakcijo in posledično negativne fizične ali psihične posledice (anksioznost, nerazvijanje, odmiranje, smrt). Cilj človeka je tako izognitev življenja po načelu "homo homini lupus", izognitev življenja v nenehnem strahu, v Hobbesovem naravnem, ne-varnem, stanju. Cilj človeka je torej doseči (občutek) varnost(i). Za varnost pa potrebujemo medsebojno zaupanje in spoštovanje, potrebujemo dostojno življenje, potrebujemo sodelovanje in vzajemnost. Je morda to tisto, kar tvori celoto, kar naredi skupnost? In če, kako to doseči?

Če je ključ res v tvorjenju celote, v kohezivnosti enakovrednih delov, potem sta pravičnost in skrb kot osrednji vrlini rešitvi. Shema, ki vključuje oboje, pri tem pa daje poudarek na drugo imenovanem konceptu, imenujemo etika skrbi.⁵ Le-ta daje skrb, ljubezni, povezanosti, empatiji in vzajemnosti v relacijah osrednji pomen. Bila je razvita z namenom, da bi razumeli, ovrednotili in spodbujali povezanost človeških bitij. (Held, 2009: 109) Vendar, če želimo povezanost, potem moramo v stran z abstraktnim individualizmom, ki lahko kaj hitro preraste v pretiran individualizem oziroma v konkretni egoizem ter (dandanes v t. i. v neoliberalizmu) v koristoljublje. V skupini s takšnimi posamezniki se ne bomo nujno počutili varne, še več, kaj hitro lahko vodi v nesoglasja in razpad skupine. Nel Nodding trdi, da je kognitivni vidik obnašanja osebe, ki skrbi, ki je skrbna, ki ji je mar, prej sprejemajoče intuitiven kot objektivno analitičen. To ne pomeni, da slednjega ni, pomeni, da je spodbujanje vrline "skrb(nost)" in dela "skrbeti" del poti, po kateri moramo iti, če želimo tvoriti uspešno skupnost. Skrb in skrbeti lahko razumemo na različne načine, lahko pomeni delo (skrbeti za nekoga), lahko pomeni delovanje, s katerim ohranjamo, nadaljujemo in popravljamo naš svet (J. Tronto), lahko razumemo kot delovanje zadovoljevanja potreb iz oči v oči, kjer je ena stran nemočna oziroma teh potreb ne more zadovoljiti sama (D. Bubeck), lahko razumemo kot intrinzično relacijo (S. Ruddick), lahko jo razumemo kot motivacijo (M. Slovic), lahko pa je vse to in še več. Je delovanje/praksa in vrednota hkrati. (Held, 2009: 110–120) To ne pomeni, da etika skrbi opredeljuje relacije, temveč da izha-

⁵ Etiko skrbi tukaj namerno imenujemo shema, saj se ne želimo zaplesti v razpravo o tem, ali jo lahko upravičeno imenujemo (samostojna) teorija ali ne.

ja iz razumevanja odnosov, v katerih je posameznik, in ki posameznika določajo. Z etiko skrbi bi tako lahko omejili číslan ideal "biti objektivni, nepristranski" abstrakten individuum, saj le-ta pomeni v praksi neenakovredno ali neenakopravno obravnavo ali oboje. Meje in pravila namreč vedno pišejo tisti, ki so "nad" (v različnih pomenih te besede). Omenjeno dejstvo samo po sebi še ne pomeni nujno nekaj slabega, vrednostni dualizem lahko postane nekaj slabega (Warren, 2009), če z logiko dominacije upravičujemo podrejanje, kar pomeni, da prvi, tj. tisti, ki so "zgoraj", upravičujejo podrejanje tistih, ki so "spodaj".

"Modalnost je tista, ki se ji zdi *takšen odnos* [op. avt. biti v relaciji z] *pomemben* in je tako v nasprotju z izključno redukcionistično modalnostjo. Slednja dojema takšne relacije kot pomembne zgolj ali predvsem zaradi narave *relatorjev* oziroma članov v tej relaciji (npr. relator, kot je moralni akter, nosilec pravic, interesov, zavedajoče se bitje)." (Warren, 2009: 96)

Zato je za ekofeminizem osrednjega pomena, *na kakšen* način je moralni akter v relaciji z drugim in ne zgolj, *da je* v relaciji, *da je* moralni akter ali *da je* s pravicami, dolžnostmi, vrlinami zavezan, da deluje na določen način. To bi lahko opisali kot 'skrb do drugih'. 'Skrb do' nekoga je v slovenskem jeziku redko uporabljen izraz. Če že, se pojavlja v kontekstu okoljevarstva ali kmetijstva. Največkrat zasledimo 'skrb za' nekoga ali nekaj (otroke, živali, okolje). Pri tem pa pridemo do pomembne razlike, saj 'skrb do' zajema veliko več, zajema 'skrb za' in še odnos do nekoga, do nekaj. Na primer, za kokoš lahko skrbimo tako, da jo zgolj hranimo, skrb do kokoši pa pomeni, da imam pozitivno naravnost do te živali in njene dobrobiti. Tako lahko sklenemo, da etika skrbi, s svojo naravnostjo do drugih, v središče ne postavlja dejanja, prav tako ne akterja, ki presoja, temveč določeno relacijo.

Omenjeno opredelitev lahko razširimo in trdimo, da sta ekofeminizem in etika skrbi *pozorna do Drugih* (kar zajema tako človeški kot nečloveški svet) in imata *skrb do tega*.⁶ S tem se zaznava in izkazuje spoštovanje in zavedanje enkratnosti vsakega individuuma, tj. posameznega bitja ali stvari, s tem se zaznava in izkazuje zavedanje in spoštovanje različnosti, neodvisnosti, pravic, tudi (liberalnega) individualizma, a hkrati preprečuje pretiravanje v le-tem.⁷ Želimo torej doseči, ne da bi nas skrbelo za druge (ljudi, stvari), da bi nam bilo *mar* za druge in da bi drugim bilo *mar* za nas, saj nam to prinaša občutek varnosti in zaupanja. Varno okolje, kjer delujemo, se izražamo, spoštujemo, vrednotimo, si zaupamo, nam je *mar* za dobrobit članov in širšega okolja, pa pomeni, da se je iz skupine posameznikov ustvarila skupnost.

⁶ Za problematiziranje etike skrbi kot samostojne teorije glej v Gartner S. (2009). »Družbeni spol in povezovalne vrline«. *Analiza*, 13, 3, 69–85.

⁷ S to trditvijo zavračamo stališče, da je vsaka interpretacija etike skrbi v močnem nasprotju z liberalnim individualizmom, ki pa prav tako zajema več interpretacij.

3. Od raziskovalne skupine do raziskovalne skupnosti s filozofijo za otroke

Do sedaj smo govorili o preoblikovanju skupine v skupnost, sedaj pa bomo predstavili, kako bi lahko to dosegli, pri čemer bo osrednji razmislek namenjen raziskovalni skupini in raziskovalni skupnosti, začenši pri otrocih. Razloga za ta pristop sta dva. Prvi, da vsak posameznik (v skupini ali skupnosti) razmišlja in deluje znotraj t.i. konceptualnega okvirja, ki je "množica osnovnih prepričanj, vrednot, drž in predpostavk, ki oblikujejo in odražajo, kako posameznik vidi sebe in svoj svet." (Warren, 2009: 89) Gre za spoznavanje Jaz – Ti, Jaz – Drugi. Če je temu tako, je filozofija z otroki/za otroke eden izmed načinov oblikovanja koščka t. i. družbeno oblikovane leče, skozi katero dojemamo sebe in druge in na katero vplivajo različni dejavniki: spol, rasa, nacionalnost, vera, vzgoja, interesne skupine. Drugi razlog je, da v vzgojno-izobraževalnih zavodih govorimo zgolj in samo o skupinah, v osnovni šoli kot izobraževalni instituciji imamo razrede in znotraj njih skupine, skupinsko delo, raziskovalno delo ipd., mi pa bi želeli ustvariti raziskovalno skupnost. Rešitev, ki jo ponujamo je filozofija za otroke, ki vsebuje najboljše iz tiste analitične filozofije, ki vključuje tudi feministično filozofijo, in sicer: kreativnost, kritično mišljenje in skrb.

To je pristop, ki oblikuje in omogoča otrokom spodbudno okolje, da se izražajo in razmišljajo, zaupajo, spoštujejo in vrednotijo svoje ideje in ideje drugih. Za to pa je potreben, kot smo razložili v zgornjem delu pri etiki skrbi in ekofeminizmu, občutek varnosti. Nekdo lahko reče, to ni res pri otrocih, saj so le-ti že sami po sebi neposredni, radovedni, vedoželjni, kreativni, zraven tega so si med seboj zelo različni. Oblikovanje in izražanje idej, stališč, mnenj in občutkov je morda pri nekatereh otrocih res enostavno, a to so lahko otroci, ki so dominantni (značajsko (močno) individualizirani), ki pa jim manjka rahločutnosti in obzirnosti. Spet drugi so zelo obzirni, rahločutni, tretji introvertirani, četrti podrejeni, odrinjeni in jim manjka spodbuda, da izrazijo svoje misli, ideje, pomisleke, da se zavzamejo za "svoj glas". Prvi so "zelo močan glas", spet drugi ob "premočnem glasu" utihnejo. Etika skrbi nam lahko omogoči varno okolje, ki da otroku občutek, da je eden izmed, da je enakovreden, to pa pomeni, da spodbudi otroke, da se izražajo in razmišljajo, vrednotijo svoje ideje in ideje drugih. A vrednotenje, korekcija in samokorekcija ne izhaja iz izključevanja, temveč obratno, nujni pogoj je vključevanje. Slednje pa daje občutek varnosti. Metode in pristopi, ki jih pri filozofiji za otroke uporabljamo, spodbujamo in omogočajo vzpostavljanje okolja, kjer razvijajo (Lipman, 1980) kreativno razmišljanje, kritično razmišljanje, skrbnostno in (Maughn Gregory, 2007) sodelovalno razmišljanje⁸, so med drugim tudi: facilitiranje, zastavljanje vprašanj, oblikovanje in zastavljanje relevantnih vprašanj; razmišljanje o izrečenem in iskanje protargumentov, prvoosebno pripovedništvo

⁸ Avtor pojasnjuje vključevanje t. i. sodelovalnega razmišljanja s primeri skupin, kjer razvijajo kritično, kreativno in skrbnostno, pa vendar so disfunkcionalne in kaotične. Če sprejmemo dvojni pomen skrbnostnega razmišljanja kot ga razlaga Lipman, potem morda sodelovalno kot ločeno sploh ni potrebno.

in t. i. obiskovanje. V nadaljevanju bomo najprej na kratko predstavili kritiško mišljenje, nato pa se bomo posvetili skrbnostnemu mišljenju.

Kritiško mišljenje

Obstaja več metod, da negujemo, spodbujamo in izboljšujemo raziskovanje oziroma kritično razmišljanje. Ena metoda je učenje tehnik kritičnega mišljenja (npr. logičnih pravil), ki je lahko, če imamo opravka s formalno logiko, za nekatere ljudi precej dolgočasna in neuporabna. Druga metoda je iskanje, oblikovanje in zastavljanje vprašanj, s katerimi pri posamezniku spodbujamo dvom, iskanje odgovorov, ugovorov, pretresanje in razvijanje lastnih idej in stališč drugih. Pri tem bi poudarili, da ni vsako zastavljanje vprašanj razvijanje kritičnega mišljenja in spodbujanje raziskovanja, temveč so to relevantna vprašanja.⁹ Kritično razmišljanje nam omogoča: natančno razmišljanje, presojanje in izražanje ob reševanju dilem; prepoznavanje posameznih situacij (skupaj s prepoznavanjem (lastnih in tujih) stališč, stereotipov in predsodkov, ki lahko vplivajo na presojo); poglobitev posameznikovega razumevanja lastnega izkustva (presoje, čustev, delovanja) in pa sposobnost jasnega in natančnega izražanja le-tega in tudi sposobnost različnega reagiranja na zastavljen problem. Če bi morali z eno besedo opisati vse zgoraj naštet, bi nam to morda uspelo z besedo raziskovanje. (Gartner, 2012) Torej, mišljenje, kamor umeščamo tudi kritično mišljenje, je raziskovanje.

Kritično razmišljanje tudi ne pomeni učenje kritizerstva. Ne pomeni, da kritično vrednotimo osebo in njen značaj, ne pomeni, da spodbujamo dvom v vsakogar in v vse, kritiziranje vsakogar in vsega, saj to vodi prej v destrukcijo skupine in niti slučajno v konstrukcijo skupnosti. Kritično razmišljanje pomeni najprej znati zelo dobro poslušati/brati in slišati/prebrati, saj šele potem lahko presojamo slišano in prebrano; šele potem lahko poiščemo verodostojne razloge za potrditev in za zavrnitev nečesa drugega in šele potem lahko prepoznamo napačno sklepanje in zmote. Pomeni dvomiti z željo, da (se) razvijamo in (se) izboljšujemo (družbo), pri tem pa se tudi povezujemo. (Gartner, 2012; Gartner, Krašna, 2014)

Glede na to, da je cilj razvijanje in spodbujanje svojega in njihovega razmišljanja, nas poslušanje svojih in njihovih odgovorov ter vprašanj pripelje do spoznavanja sebe in svojega sveta ter njih samih oziroma njihovega sveta. Pogoji za to pa je, da ustvarimo okolje, ki to omogoča. Delujoča skupina mora biti okolje, katero spodbuja udeležence, da se izražajo, da pretresajo lastne argumente in argumente drug drugega, da se dopolnjujejo, si nasprotujejo, a vendar sprejemajo in spoštujejo. Takšno okolje nudi varnost in vzpodbudo (saj je eden med mnogimi), da si upa tvegati. Tvegati s tem, da izreče (brez strahu pred zasmehovanjem) svoje, tudi ne-navadne ideje, da nasprotuje (brez strahu pred kaznovanjem) drugim, tudi facilita-

⁹ Več o relevantnih filozofskih vprašanjih se nahaja v pričujoči številki: E. Bissachi: »Vloga spraševanja pri poučevanju predmeta Filozofija za otroke«. *Analiza*, 22, 3, str. 57–67.

torju/povezovalcu/učitelju/moderatorju/olajševalcu, in da javno prizna zmoto in spremeni mišljenje (Maughn Gregory, 2007).¹⁰ Torej, pomembni so motivacija, odnos do raziskovanja in pa etiško okolje. V nadaljevanju bomo predstavili, kako ustvariti slednja dva elementa.

Skrbnostno razmišljanje

Kako torej iz raziskovalne skupine preiti v skupnost? Delni odgovor se skriva v tretji vrsti razmišljanja, ki je v Lipmanovi *Philosophy in the Classroom* zgolj omenjena oz. analizira Harryja in Liso ter trdi, da se skrb pojavlja v dveh oblikah. Prva oblika je, da poskušamo s filozofijo za otroke doseči, da bo otrokom *mar za resnico*, kar pomeni, da bodo čez čas filozofsko raziskovanje vzeli resno, da se bodo znebili cinizma, "ven metanja", igranja, neresnosti. Da bodo vzpostavili pozitiven odnos do raziskovanja oziroma da bodo vzpostavili skrb do raziskovanja oz. da jim bo *mar za raziskovanje*. Druga oblika je, da poskušamo s filozofijo za otroke doseči, da bo otrokom *mar za druge*. To je 'skrb do', ki je le implicitno zajeta pri dialogu, poslušanju ipd. oziroma je nekaj, kar otroci predvsem izkusijo in se ne toliko pogovarjajo o tem. Udeleženci so spodbujeni k razpravi, k poslušanju in k ohranjanju spoštovanja do idej, stališč, mnenj, izkušenj drugih. (Lipman, 1980: 199) Udeleženci na takšen način počasi gradijo zaupanje vase, v druge in drugih do njih samih, pridobivajo občutek varnosti ter gradijo skupnost.

Na začetku tega poglavja smo namenoma dejali, da gre za delni odgovor, saj je ključ do uspeha dobrega delovanja skupnosti vzpostavitev oziroma razvijanje občutka varnosti. Le-ta namreč tvori podlago, na kateri lahko uspešno gradimo vse ostalo. Etika skrbi nam to omogoča, a je vse prevečkrat pozabljena ali pa skrita. Skrita morda tudi za pojmom 'skrbnostno razmišljanje', katerega uporaba lahko pomeni zgolj dvoje: ali je mišljen zgolj prvi nivo razumevanja 'skrb do', to je skrb do raziskovanja ali pa želimo pojmu 'skrb' pridodati objektivnost, nepristranskost, hladnost, analitičnost in razumskost napram subjektivno-intuitivnemu, toploti, ljubezni, čustvom. To pa pomeni vrednostni dualizem, oziroma "vzpostavitev disjunktivnih parov, pri katerih je disjunkcija razumljena kot nasprotje (raje kot dopolnjevanje) in izključevanje (raje kot vključevanje) ter značilnost, ki pripisuje večjo vrednost (položaj, prestiž) enemu elementu disjunkcije (to je dualizem, ki daje večjo vrednost in položaj elementom, ki so bili zgodovinsko opredeljeni kot "duh", "razum", "moško" ter manjšo tistim, ki so bili zgodovinsko opredeljeni

¹⁰ Facilitiranje oziroma facilitator (*ang.* facilitating, facilitator) pomeni vzpostavljanje, vzpodbujanje, omogočanje, sodelovanje in moderiranje raziskovanja in povezovanja (oseba je partner, vodja, usmerjevalec, načrtovalec, manager, motivator in omogočavalec), zato nekateri filozofi, kot Kotnik R. (2018: 45–56), omenjena izraza prevajajo kot olajševanje dialoškega raziskovanja oz. oseba je olajševalec dialoškega raziskovanja. Pomislek tega prevoda se nanaša zgolj na to, da olajševanje ne zajema pomembnega vidika, in sicer aktivnega vključevanja v celoten proces ter omogočanje, vpostavljanje etiškega okolja, zato bi morda bilo smiselno uporabiti, če že, besedno zvezo aktivno olajševanje dialoškega raziskovanja.

kot "telo", "čustva" in "žensko")." (Warren, 2009: 90) Takšno polariziranje je odvečno, saj samo z njima kot enakovrednima elementoma lahko dosežemo najboljši možni izhod, hkrati pa je enako odvečen poskus združevanja tega dvojega v eno enoto.

Pa vendar, da ne bi naredili Zmote slamnatega moža in Lipmanu pripisali nekaj, česar ni, navedimo da v *Thinking about Education* (2003: 264–271) podaja razlago izraza skrbnostno mišljenje, pri čemer je, ker ni mogel podati definicije, navedel različice skrbnostnega mišljenja, in sicer kot vredno(s)tno, afektirano, aktivno, empatično in normativno mišljenje. Toda Lipman kljub vsemu označi, da je skrb mišljenje takrat, ko so vključene kognitivne operacije, npr. iskanje alternativ, opazovanje, spoznavanje in odkrivanje relacij ipd. Je mišljenje, saj se tisti, ki jim je 'mar do', ves čas borijo z uravnoteženjem ontološke dvojnosti: na eni strani imamo dojemanje, da moramo, ker nam je mar za druge in ker želimo biti pravičniki, vse ljudi obravnavati kot moralno enakovredne "vsaj tako dolgo, dokler v njihovih neenakih potrebah, interesih, sposobnostih, zaslugah ali krivdi ne najde zadostne moralne podlage za to, da jih prične obravnavati različno" (Klampfer, 2003: 69), na drugi strani pa imamo osebne prioritete, ker nam je mar za bližnje, kar lahko vodi do diskriminiranja oziroma do krivičnosti. V obeh primerih, tako v pravkar navedeni opredelitvi kot v različicah razumevanja oziroma pojavljanja skrbnostnega mišljenja, lahko izpeljemo, da so pozitivna 'naravnost do', vrednotenje, čustva, želje, sočustvovanje, artikuliranje le-teh, prijaznost, subjektivna intuitivnost, bistvo 'skrbi do' in bistvo etike skrbi ter ekofeminizma. Zato je, kot smo že povedali, tako neenakovredna obravnava kot nasilno združevanje disjunktivnih parov v en element nesmiselno in nepotrebno dejanje. Filozofija za otroke omogoča sodelovanje ter enako(vredno) obravnavo obojega, govoriti o kritičnem mišljenju, kreativnosti in "marjenju" (skrbi do) pa ničesar ne odvzema, kvečjemu dodaja oziroma omogoča lažje razumevanje grajenja raziskovalne skupnosti.

Metodi, ki sta pri etiki skrbi prisotni in v uporabi, s katerima lahko poskusimo tudi pri filozofiji za otroke (in tako ustvarimo raziskovalno skupnost iz skupine), sta: a. naracija oz. prvoosebno pripovedništvo in b. pozitivno, ljubeznivo zaznavanje (napram arogantnemu, zavojevskemu), metaforično rečeno – obiskovanje. Obe metodi sta dve plati istega kovanca, za uspešen izid, tj. za oblikovanje delujoče raziskovalne skupnosti, pa je njuno prepletanje, nujno.¹¹

a. Naracija oz. prvoosebno pripovedništvo je v filozofiji največkrat zapostavljena, drugorazredna, feministična metoda, katere osrednja značilnost je, da (prvoosebni) pripovedovalec vzpostavlja posredno in neposredno "relacijo z": posredno z vpletenimi v naraciji, neposredno pa s poslušalci le-te. Metoda omogoča, da se sliši glas vsakega v skupini, in da dodamo etične odnose ter obnašanja, ki so pre-

¹¹ Zaradi močnega prepletanja, če želimo uspešnost metode, bi lahko govorili tudi o eni metodi, tj. o aktivni naraciji oz. o aktivnem prvoosebnem pripovedništvu.

zrta (npr. zavojevalski ali ljubeč, srbenost odnos do okolja).¹² Prvoosebno pripovedovanje, tako Warrenova, ponuja nov način dojemanja etike oziroma etični pomen, ki "izhaja iz porajajoče se partikularne situacije in ni predeterminirano z abstraktnimi načeli in pravili." (Warren, 2009: 97) Z naracijo kot metodo lahko izrazimo celo vrsto odnosov, hkrati pa nam omogoča, da smo pozorni na historično, materialno in družbeno realnost, v kateri se je posameznik znašel. Nujni pogoj za učinkovitost metode pa je poslušanje, to pomeni, da smo sposobni slišati sebe in druge. Prvoosebno pripovedništvo kot metoda pri etiki skrbi tako ne pomeni zgolj govoriti, temveč pomeni spodbudo za spoznavanje doživljanja sebe in drugih ob svojem dogodku in hkrati spodbudo za doživljanje sebe in drugih ob poslušanju dogodka drugega. Omogoča, da postanemo občutljivi na etiške dimenzije izkušnje in na sam proces raziskovanja, da spoznavamo, oblikujemo, ponotranjimo socialne, kognitivne in emocionalne navade, ali kot je dejala H. Arendt (povz. po Sharp, 2007b), da pridemo do dobre presoje, moramo postati aktivni.

b. Postati aktiven zanjo pomeni, da moramo biti sposobni "iti se obiskovanja", moramo biti sposobni namenskega vstopanja v svet ljudi z različnimi pogledi, preteklostjo, zgodovino, pomeni pozorno poslušati zgodbe teh ljudi, poskušati razumeti njihov pogled na svet oziroma poskušati razumeti in videti, od kod njihovo razumevanje sveta izhaja, ugotoviti, kako bi lahko oni videli tebe in ali tvojo pozicijo ter razumevanje sveta dojemajo kot tuje. A. M. Sharp trdi, da je "iti se obiskovanja" nekaj, kar počnejo otroci v raziskovalnih skupnostih, ko delijo svoje poglede na izbrano temo (problem, dogodek) in poskušajo "zgraditi mostove med različnimi razumevanji situacije". (prav tam) Človečni svet lahko ustvarimo zgolj z razpravo, ki je dialoška, empatična in vsebuje dobro pripovedovanje.

Veščine, ki jih pridobimo z etiko skrbi in s filozofijo za otroke, ki vključujeta naracijo in obiskovanje, so tako poslušanje, spoznavanja različnih perspektiv, empatija in simpatija z ljudmi različnih kultur in ozadij. Vendar, pri tem ne smemo pozabiti, da pa moramo hkrati imeti enako možnost in spodbudo za kreativnost ter se moramo naučiti dobro kritično razmišljati. S tem se namreč izognemo kritiki, da sta provoosebno pripovedovanje in aktivno obiskovanje metodi, ki poskušata vpeljati pretiran kolektivizem, saj z njima ne želimo poenotiti mišljenja, ne želimo priti do univerzalnega koncepta, ki izključuje, temveč želimo doseči vključevanje oziroma "multi-perspektivno razumevanje". (Arendt, povz. po Sharp, 2007b) Želimo spodbuditi razmišljanje in navade, da bi spoznali, da smo/je/so samostojna entiteta, pa vendar nenehno v relaciji in soodvisnosti. Kontekstualna etika, katere del je tudi etika skrbi, nam to omogoča. Na takšen način lahko vzpostavimo kognitivno in etiško (socialno in emotivno) okolje, ki je "kot mozaik, kolaž, kot tapiserija glasov, ki izhajajo iz občutenih izkušenj. Je pluralistična, saj ni enega glasu, ni redukcije in tudi ni enosti." (Warren, 2009: 101)

¹² Frye, povz. po Warren, 2009: 98.

Tako vzpostavljena raziskovalna skupnost je “samokorekcijski *način življenja*, ki vsebuje izpopolnjevanje kognitivnih in emocionalnih navad ter navad obnašanja”. (Sharp, 2007a) Gre za navade, ki oblikujejo in vzpostavljajo otrokov odnos do sveta v najširšem pomenu besede, hkrati pa oblikujejo njegovo delovanje v letem.

Zaključek

Individualizem napram kolektivismu sta koncepta razlikovanja posameznik – družba. Ker ne želimo ne ene in ne druge skrajnosti, smo v pričujočem članku iskali rešitev za izogib pretiranemu individualizmu, a hkrati za ohranitev spoštovanja individuuma, v preseku feministične filozofije in filozofije za otroke. Individuum namreč ne more biti ločen od časa in prostora, v katerem se nahaja, je kognitivno in emocionalno vpleten, prav tako se ne more ločiti od drugih, saj je z njimi del historičnega konteksta. Je torej znotraj, predvsem pa znotraj skupnosti.

Preden smo v drugem delu predstavili rešitev, smo izpostavili razmerje med delom in celoto oziroma filozofsko vprašanje, ali je vrednost celote identična seštevku vrednosti njenih delov, ali je identična seštevkom prispevajajočih delov. Ugotovili smo, da je vrednost skupine enaka seštevku vrednosti njenih delov, pri skupnosti pa ne pomeni, da skupnost ni seštevek posameznikov, pomeni zgolj to, da skupnost nima iste vrednosti, kot je seštevek vrednosti njenih delov. Tvorjenje celote je namreč ključna značilnost opredelitve in kot takšna dodatna lastnost.

Kako torej tvoriti celoto? Presek feministične filozofije in filozofije za otroke nam omogoča natančno razmišljanje, presojanje in izražanje ob reševanju filozofskih dilem; prepoznavanje posameznih situacij (skupaj s prepoznavanjem (lastnih in tujih) stališč, stereotipov in predsodkov, ki lahko vplivajo na presojo); poglobitev posameznikovega razumevanja lastnega moralnega izkustva (presoje, čustev, delovanja) in pa sposobnost jasnega in natančnega izražanja le-tega; razvijanje sposobnosti iskanja dobrega razmerja med empatijo in nepristranskostjo in tudi sposobnost različnega reagiranja na zastavljen problem. Hkrati nam daje občutek varnosti, kjer lahko izražamo, komentiramo, raziskujemo ideje, stališča, sebe in druge, s tem pa oblikujemo kognitivne, socialne in emocionalne navade. Če sprejmemo, da je cilj filozofije za otroke razvijanje kritiške, kreativne in skrbne (ter sodelovalne) skupnosti, kjer so pomembni motivacija, odnos do raziskovanja in pa etiško okolje, potem je etika skrbi z metodo aktivnega prvoosebnega pripovedništva pot, po kateri moramo iti. Je relacijska in kontekstualna ter vključujoča. To pa nam omogoča, da tradicionalno skupino spremenimo v dobro delujočo raziskovalno skupnost, ki se izogne pretiranemu individualizmu, a hkrati spoštuje individuum.

Respecting individuum and going over individualism with the feminist philosophy and philosophy for children

In the modern, western world, liberalism, individuum and individualism are central concepts. In the spirit of Aristotle's theory of virtue, exaggeration or lack are vices that would mean that excessive individualism is an unwanted phenomenon in the community, as it can act in a devastating way. In the first part of this article, we are contemplating the concepts of 'group' and 'community' in connection with the philosophical "part-whole" problem. In the second part, we wonder whether there is a way of maintain respect for the individual, as well as how to avoid excessive individualism, and thus preserve the community. The solution has been found in the intersection of philosophy for children and feminist ethics.

Ključne besede: individualism, community, care, feminist philosophy, children

Literatura

- Aristotel (2002). *Nikomahova etika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Aristotel (2010). *Politika*. Ljubljana: GV Založba.
- Bissachi, E. (2018). »Vloga spraševanja pri poučevanju predmeta Filozofija za otroke«. *Analiza*, 22, 3, str. 57–67.
- Gartner, S. (2009). »Družbeni spol in povezovalne vrline«. *Analiza*, 13, 3, 69–85.
- Gartner, S. (2012). »Pripovedke kot motivacijsko sredstvo za filozofičnost z otroki«. *Pedagoška obzorja*, 27, 1/2, str. 86–98.
- Gartner, S., Krašna M., (2016).). »Lomljenje orehov s filozofskim raziskovanjem in povezovanjem«. *Kakovost visokošolskega učenja in poučevanja. (Mednarodna konferenca)*. Zbornik conference, str. 98-106. Dostopno na <https://www.cmepius.si/wp-content/uploads/2014/02/1-ZBORNIK-OBLIKOVANJE-final-5.pdf>
- Gregory, M. (2007). »A Framework for Facilitating Classroom Dialogue«. *Teaching Philosophy*, 30 (1), str. 59–84.
- Held, V. (2009). »Skrb kot praksa in kot vrednota«. *Analiza*, 13, št. 3, str. 109–121.
- Kaiser, N. (2018). »Tone Kralj v treh možnih svetovih«. *Analiza*, 22, 3, str. 85–100.
- Klampfer, F. (2003). *Etiški pojmovnik za mlade*. Maribor: Aristej.
- Kotnik, R. (2018). »Dileme strukture v poučevanju filozofije za otroke«. *Analiza*, 22, 3, str. 45–56.
- Lipman, M., Sharp, A. M. in Oscanyan, F. S. (1980). *Philosophy in the Classroom*. Philadelphia: Temple University Press.

Lipman, M. (2003). *Thinking in Education*. Cambridge: Cambridge University Press.

Moore, G. E. (2000). *Principia Ethica*. Ljubljana: Študentska založba.

Sartre, J. P. (1968). *Izbrani filozofski spis*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Sharp, A. M. (2007a). »Caring Thinking and Education of Emotions«. *Gifted Education International*, 22, 2–3, str. 248–257.

Sharp, A. M. (2007b). »Let's Go Visiting: Judgement-making in a Classroom Community of Inquiry«. *Gifted Education International*, 23, 3, str. 301–312.

Snoj, M. (2015). *Slovenski etimološki slovar*. Pridobljeno 18. 9. 2018, s <https://fran.si/193/marko-snoj-slovenski-etimoloski-slovar>

Slovar slovenskega knjižnega jezika (2014). Pridobljeno 18. 9. 2018, s www.fran.si

Warren, K. J. (2009). »Moč in obeti ekološkega feminizma«. *Analiza*, 3, str. 87–108.

